

УДК 821.161.2 «19»: 801.81(477)
DOI 10.31494/2412-933X-2019-1-8-73-80

POETICS OF FAIRY TALES BY OLEKSANDR OLES

ПОЕТИКА КАЗОК ОЛЕКСАНДРА ОЛЕСЯ

VALENTYNA SHKOLA,

Candidate of philological sciences,
associate professor

shkolaval@gmail.com

Berdiansk State Pedagogical
University

✉ 4 Schmidta St.,

Berdiansk, Zaporizhzhia region,
71100

ВАЛЕНТИНА ШКОЛА,

кандидат філологічних наук,
доцент

Бердянський державний
педагогічний університет

✉ вул. Шмідта, 4

м. Бердянськ, Запорізька обл.,
71100

Original manuscript received March 07, 2019

Revised manuscript accepted April 19, 2019

ABSTRACT

The author specifics of the functioning the elements of poetics borrowed from the arsenal of folk genre tale in the author's dramatic texts. A holistic and comprehensive analysis of the problem of folklorism on the basis of theoretical and methodological principles of textual analysis based on the investigations of O. Oles. was carried out.

The presence (appearing or latent) of the folklore-mythological component as an archetypal common cultural factor in author's texts at various levels (structural, narrative, motivic, figurative) is substantiated in the dissertation. The author highlighted the specifics of the interaction of the mythological, folk and spiritual traditions in diachronic and synchronic perspective, since the introduction of folklore plot-shaped material into the literary context (the process of folklorism) depends on the internal laws of literature and the features of the historical and cultural process.

It was found out that folklorism of author's texts, whose folklore-mythological sources do not lie on the surface, is realized on the associative or typological level (poetological forms, means, situations (regardless of the concrete work of verbal literature), works of artists comparable to folk sources in comparative and typological point of view). The method of morphological analysis of the magic fairy tale created by V. Propp was involved to interpret the archetypal fairy-tale items found in the plot and composition structure of the author's works. The features of the influence of folklore on the development of aesthetics and poetics of Ukrainian drama of the 1920–1930s were comprehended by the author. It was proved that the morphological model of a fairy tale performs a structural (sometimes plot-creation) role in the system of poetics of works by I. Dniprovsky. The plays of these authors (talents of various scales, worldview, philosophical and artistic orientations) have similar motives, images and structural components.

The research shows that a number of typological peculiarities inherent to a folklore and fairytale model can be traced in the fiction system of works of the specified period. The analysis of works containing a recognizable folklore sign that marks their genetic dependence on folklore prototext has shown that writers have dramatized the folk narrative epic, interpreting the plots of the heroic epic (M. Rylsky), submitting author's versions Utopian legends (L. Staritskaya-Chernyakhivska).

The analysis of dramaturgy of the 1920–1930's discovered that the artists were developing a new stage art, looking for appropriate theatrical forms for expressing new content, and appealing to the archaic sources of theatricality, rooted in ritual practice and in the work of the folk theater. In the course of the work, it was noted that folk segments in the analyzed dramatic works of Ukrainian authors of the 1920–1930's function as structural, semantic, and poetical factors.

Key words: *folklore-literary relations, folk tale, literary fairy tale, drama, poetics, interpretation.*

Фольклор – джерело для українських митців, які переважно виховувалися на національній культурі й традиціях, отримуючи усвідомлений чи неусвідомлений імпульс до творчості. Вплив фольклору на літературу прийнято позначати терміном «фольклоризм», зворотній процес – «фольклоризація». Художня література запозичує з фольклору сюжетні схеми, мотиви, образи, деякі жанри, наприклад, казку. Питання взаємодії фольклорних і літературних творів залишається актуальним для досліджень.

Проблему фольклоризму вивчають фольклористи та літературознавці (М. Грицай, С. та О. Мишанич, О. Дей, М. Сиваченко, Л. Гончар, М. Яценко, І. Денисюк, С. Росовецький, В. Погребенник, Ю. Шутенко, Ж. Янковська та інші).

Жанр літературної казки – об'єкт досліджень В. Кізімової, Г. Сабат, Н. Тихолоз, О. Цалапової, Ю. Ярмиша та інших українських науковців.

Мета запропонованої розвідки полягає в аналізі композиції казок Олександра Олеся.

Відповідно до мети сформульовано такі завдання:

- виявити ознаки впливу колективної творчості на авторську;
- розглянути рівень трансформації фольклорного матеріалу в казках О. Олеся;
- проаналізувати сюжетно-образну систему казок письменника.

У роботі послуговуємося компаративним аналізом як провідним методологічним принципом при вивченні фольклорно-літературної взаємодії, що дозволяє визначити співвідношення колективного та авторського; для виокремлення компонентів тексту, з'ясування способів та порядку їхнього структурування. Застосовуємо також структурно-семіотичний метод.

Чи не єдиним у 20–30-х роках творцем української драматичної казки Р. Радішевський називає О. Олеся [Радішевський, 1990: 10]. Драматург був одним із не багатьох (С. Васильченко, М. Івченко, П. Капельгородський, П. Тичина, С. Черкасенко), хто в перші десятиліття ХХ століття створював репертуар для дитячого театру.

Олександр Олесь (1878–1944) подав свої версії низки народних казок та створив оригінальні п'єси-казки. Лексема «казка» є активною в словнику письменника, який декларував: «Я в казку дивную свою / Усю фантазію ввіллю. / Зроблю усе живим, чудовим, / Таємності, розкошів повним, – / І в казці дійсність відіб'ю».

Для дитячої аудиторії драматург інсценізував казки «Івасик-Телесик» (1925), «Солом'яний бичок» (1927), «Злидні» (1927), «Лисичка,

Котик і Півник» (1929), «Микита Кожум'яка» (1929), «Лісовий цар Ох» (1938), «Пан Коцький» та ін. Також на дітей розрахований цикл авторських казок (1941), об'єднаних спільними персонажами: «Бабусяна пригода», «Ведмідь у гостях у Бабусі», «Бабуся в гостях у Ведмедя» та інсценізований пролог «Напровесні» (1941), призначений до «Свята Весни». Дорослому глядачеві адресовані п'єси з казковими елементами (мотивами, персонажами): «По дорозі в Казку» (1908), «Над Дніпром» (1911), «Ніч на полонині» (1941). Казка як вставний епізод входить до структури п'єси «При світлі ватри», небуденними властивостями («вітер одвернути» [Олесь, 1990, Т.2.: 102]) наділена Сторожиха – персонаж п'єси «Осінь».

Досліджувані твори О. Олесья за класифікацією літературних казок, розробленою Ю. Ярмишем, зараховуємо до двох груп: «художній переказ народного сюжету» та «власне авторська казка, яка використовує основні закони жанру, але до фольклорних сюжетів, образів може й не вдаватися» [Ярмиш, 1975: 49–50].

Аналіз інсценівки О. Олесем фольклорної казки «Лисичка, Котик і Півник» показує, що авторська віршована версія близька до першотексту, але не ідентична йому. У варіанті, поміщеному в збірнику народних казок, упорядкованому Б. Грінченком, зіткнення Лисички з Котиком зумовлене різним ставленням до Півника: Лисичка розглядає Півника як об'єкт (здобич), натомість для Котика він є суб'єктом (побратимом). Лисичка тричі виходить на лови цієї здобичі, при цьому її дії подані градаційно: спочатку здобуває Півника обманом, просячи про послугу: «Ну бо, півнику-братіку, одчини! А то в мене хатка не топлена, – вогню треба набрати» [Українські народні казки, вибрані для дітей, 1994: 20]; потім – погрозою: «Коли не одчинеш, – віконце видеру і тебе візьму. А то тільки вогню наберу» [Українські народні казки, вибрані для дітей, 1994: 21], насамкінець – насильством: «От вона віконце видрала, його вкрала та й побігла» [Українські народні казки, вибрані для дітей, 1994: 21]. Протидія Котика Лисичці теж зображена градаційно: спочатку він тільки забрав у неї Півника, удруге відібрав, а Лисичку побив, утретє – «цок у лобок та в писану кайстру» [Українські народні казки, вибрані для дітей, 1994: 22].

Натомість О. Олесь при інсценівці народного твору змістив деякі семантичні акценти: Котик постає суперником Лисички за здобич. Дії Котика («Наробив уже добра: Ані миші, ні щура... Половив усе на полі. Нори всі порожні й голі» [Олесь, 1990: 109]), спонукали Лисичку шукати харч деінде, хоча б і в хатці Котика, посягаючи на його побратима. Не вдаючись до характерного для фольклору трикратного повторення, драматург зображує дві сцени Лисиччиного полювання: спочатку вона, назвавшись пташкою, спокусила наївного Півника зерном, потім – проханням про допомогу. Котик удався до контрдії: побив лисичку різкими, зав'язав у мішку разом із її дітьми (7 доньками (у цьому випадку автор зберіг символіку чисел, на відміну від фольклорного варіанту, де Лисичка має чотири дочки) і сином). Результатом протистояння звірів стало вигнання подоланої Лисички, яка була змушена залишити ліс.

Драматург розширив межі першотвору, продовживши сюжет, увівши нових персонажів (Зайчика й Мишку). Зайчик задіяний у вступній частині: він повідомляє друзів про наміри Лисички, але його дії не приносять істотного результату, адже Півник, хоч і попереджений Зайчиком про небезпеку, легковажить звісткою. Мишка виступає у заключній частині твору, де розгортаються взаємини Мишки і Лисиччиної родини. У долі Лисів Мишка зіграла вагомий роль: звільнила сімейство від ув'язнення в мішку. За свій учинок Мишка отримала в нагороду хатку, візочок і довічне убезпечення від Лисички: «Більше я ніколи зроду Твого мишачого роду Заціпати вже не буду» [Олесь, 1990: 112].

О.Олесь поширює твір сценами побуту, зображуючи життя побратимів та лисячого сімейства. Останні подані настільки повно і детально, що це дозволяє трактувати їх як самостійні епізоди, один із яких утворює епілог твору. Митець порушує у казці проблему співіснування осіб: маючи різні уподобання (Півник харчується зерном, Котик – мишами), персонажі цінують те спільне, що їх об'єднує: кожен із них любить пісню свого побратима. Народна казка містила пісні Півника, в яких звучало прохання про допомогу, та Котика, якими той спокушав лисяче сімейство. Розширюючи художню структуру твору, автор додає пісенні партії Котика та Лисички, у яких міститься інформація про їхній спосіб життя. Пісню-спокусу Котика тільки в іншому лексичному наповненні драматург передає Лисичці.

Отже, можемо говорити про те, що, опрацювуючи фольклорний твір, драматург уніс зміни як до перебігу подій, розробивши, по суті, дві сюжетні лінії, які утворюють взаємини Лисички, Півника, Котика та стосунки сімейства Лисички й Мишки; так і до персонажної системи (увів нових дійових осіб). Відчутна різниця і в семантичному наповненні народного та авторського творів. Фольклорні персонажі демонструють різне ставлення до півника: для однієї він виступає в якості об'єкта, для іншого – у ролі суб'єкта. Дійові особи твору О.Олесь постають суперниками за об'єкт.

Солом'яний бичок із однойменних народної та авторської казки – засіб бідних баби й діда розбагатіти, при цьому герой фольклорного твору змінює свій соціальний статус (майданчик став чумаком). О.Олесь, увівши образ лірника, акцентував на соціальній складовій, яка в народній казці заявлена словами: «що зароблять, то проїдять, та й нема» [Олесь, 1990: 54]. Коли народний твір підкреслював винахідливість баби, то в авторському наголошено на тому, що «Ой, всі люди рівно на світ родяться, Та не всім рівно на сім світі водиться» [Олесь, 1990: 51]. Порівняно з іншими п'єсами О.Олесь, музична складова в казці «Солом'яний бичок» виражена досить яскраво. Драматург запозичив із інтермедій сцену танцю баби.

Танці радісних від здійсненого бажання (мають сина) баби й діда подані й у п'єсі-казці «Івасик-Телесик», для якої характерна музичність: сповнені лицарського завзяття пісні виконують парубки [Олесь, 1990: 19, 42], коліскові – баба [Олесь, 1990: 20–21], співає, кличучи Івасика, відьма [Олесь, 1990: 24], звучить хор відьминих гостей [Олесь, 1990: 35]. У структуру казки митець увів текст дитячої гри «Гуси, гуси,

додому!» [Олесь, 1990: 41–42, 44]. Рисою, запозиченою з фольклору, є повтори в заключній частині твору(слова з репліки одного персонажа майже дослівно відтворені іншими) [Олесь, 1990: 45–46].

Обидві казки драматурга (як і народні першоджерела) мають низку однакових епізодів, зокрема, початкова ситуація – біда, викликана бідністю («Солом'яний бичок») чи бездітністю («Івасик-Телесик»), винахідливість баби, кпини оточення, допомога дідового творіння своїй родині. Події казки «Солом'яний бичок» на цьому завершуються: бичок, виконавши свою місію, потихеньку гине, всіма забутий. У казці «Івасик-Телесик» попередні події були своєрідною передісторією подальших подій: змагання Телесика з Відьмою, яка розцінює його як здобич, та порятунок Телесика найменшим із гусенят. Порівняно з першоджерелом – казкою «Телесик» – твір О. Олесь має розширену систему персонажів, що призводить до збільшення кількості сцен (п'єса містить п'ять картин).

Шляхом контамінації мотивів народних казок, поклавши в основу казку «Кирило Кожум'яка», О. Олесь створив п'єсу «Микита Кожум'яка», в основі якої, як і в фольклорній казці, – мотив визволення Королівни. У порівнянні з народним твором, герой якого білобородий чоловік, протагоніст О. Олесь – хлопець, який, як і належить герою казки, наймолодший із синів старого Кожум'яки. Письменник вводить мотив кохання Микити до Королівни, хоча його брати висловлюють слухну думку: «Вибирати треба рівну» [Олесь, 1990: 90]. У безвихідному становищі перед загрозою стати черговою жертвою Змія, Князівна обіцяє серце своєму рятувальнику.

Драматург зберігає символіку чисел: «За три дні відповідь я дам» [Олесь, 1990: 85]; «А найменший щось страшне! Вже з трьох літ боров мене!» [Олесь, 1990: 88]; «Входять дванадцять парубків» «дідів», «дітей» [Олесь, 1990: 91, 92, 93]; «Рве дванадцять шкур» [Олесь, 1990: 92].

У фольклорній казці звучить вдячність героїчному Кожум'яці: «Та вже з того часу і почало зватися те урочище, де він жив, Кожум'яками» [89]. Подібно до творів народного героїчного епосу, Олесева версія завершується славослов'єм: лунає слава Князю, Княгині, Микиті і Князівні [Олесь, 1990:98].

Драма-казка «Злидні» має однойменний претекст. І в народному варіанті, і в авторському тексті йдеться про двох братів, молодший, як і належить казковому героєві, – бідний. Причину упослідженого становища фольклорного героя – молодшого брата – Є. Мелетинський пояснює мейоративним правом, згідно з якого батьківський спадок діставався старшому брату. І народний і авторський твір мають дві сюжетні лінії, кожна з яких розкриває долю одного з братів.

Дія народної казки розгортається перед Різдвом, отже в ній наявний архетип Різдяного твору, визначальним компонентом якого є щаслива розв'язка. Час п'єси О. Олесь точно не встановлено, він пов'язаний із народженням у старшого брата сина. Провину старшого з братів автор посилює тим, що він насміхається над молодшим, обіцяючи взяти його за кума. Цим він дає надію брату на покращення його становища: «Як за кума візьме, знову / Заведем коня, корову[...]»

[Олесь, 1990: 66]. Прислівник знову вказує на те, що раніше, до появи в його домі злиднів, становище в сім'ї молодшого брата не було таким критичним.

Персонаж народної казки співає: «Пішов він полем додому та з горя й заспівав. І чує, ніби хтось йому підспіває» [Українські народні казки, вибрані для дітей, 1994: 39], натомість герой Олесь грає на скрипці, можливо, автор додає казковий мотив чарівного інструмента, музика якого має надзвичайні властивості (хоча, в українців таким предметом найчастіше була сопілка, що засвідчено, наприклад, у «Калиновій сопілці» О. Забужко, «Тінях забутих предків» М. Коцюбинського, «Лісовій пісні» Лесі Українки, «Казці старого млина» С. Черкасенка).

Герой О. Олесь, ставши багатим, дбає про інших: «Щодня дукати розсипає / І жмені вбогим роздає» [Олесь, 1990: 78]. Успіхам і славі молодшого позаздрив старший брат. Керований прагненням бути знову першим, він прагне послабити молодшого брата, в якому вбачає свого конкурента, тому віднаходить злидні, звільняє їх, спрямовуючи до брата, але ті обирають саме його своїм об'єктом. Опанований злиднями, він опиняється в становищі, у якому первісно перебував його молодший брат. Багатий брат виступає злотворцем, тому його дії не приносять сподіваного результату.

Інсценізуючи казку «Злидні», драматург не змінює семантику фольклорного тексту: бідний брат, дякуючи своєму музичному таланту і спритності, позбувся злиднів, а багатий, керований заздрістю до брата, їх набув. Порівняно з першоджерелом, письменник розширив коло дійових осіб, увиразнив позитивні риси характеру одного з братів і негативні іншого, увів деякі елементи обряду хрестин (сцени частування), на фоні яких рельєфно зобразив стосунки бідних і багатих.

Мотив метаморфози ледаря в працюючого парубка лунає в п'єсі «Лісовий цар Ох». Але головним є мотив вдячного помічника. Він дякує за те, що старий батько «Не вкрав із лісу і сміття» [Олесь, 1990: 131], Лісовик допоміг йому повернути сина. Автор розширює сюжет першотвору, уводячи мотив кохання та ще один мотив метаморфози дівчини в русалку і знову в дівчину.

За мотивами народної казки О. Олесь створив також п'єсу «Пан Коцький». В основу твору покладено ситуацію помилок. Звуки Кота: «Няу-няу-няу!» [Олесь, 1997: 16], що передає задоволення цього суб'єкта, Зайчик неправильно тлумачить як вираз небезпеки: «... все йому мало, мало / Це він і нас поїсть!» [Олесь, 1997: 17]. Натомість Кіт помилково сприйняв Дикого кабана за Мишу, а його втечу в цій ситуації звірі трактують як наступ.

О. Олесь – автор оригінальних казок для дітей. Твори «Бабусина пригода», «Ведмідь в гостях у Бабусі», «Бабуся в гостях у Ведмеда» становлять своєрідний цикл, об'єднаний спільними дійовими особами (Бабуся, Ведмідь) і спільними ситуаціями: персонаж потрапляє в чужий локус. У чужому просторі лісу Бабуся здобуває помічника, задобривши його медом. Ведмідь виступає на боці Бабусі в її протистоянні з Лисом. Розробляється ситуація, коли свої (Ведмідь), виступаючи проти своїх

(Лис), стають чужими один одному. У своєму просторі дому (казка «Ведмідь в гостях у Бабусі») Бабуся не змогла захистити гостя від Індіка, Півня, бджіл. Натомість вона віддячила Ведмедеві в його просторі, урятувавши від Мисливця. Отже, повторилася ситуація, розроблена в «Бабусиній пригоді», коли свій стає для свого чужинцем.

У п'єсі «Напровесні» – інсценованому пролозі до «Свята Весни» – постають персонажі, які сходяться в герці за панування. Автор зосереджується на зображенні табору переможених – представників однієї з пір року: Зима, Мороз, Метелиця, Вітер Північний. Його антагоніст – Вітер Південний – провісник приходу наступної пори.

Отже, проаналізовані твори письменника зараховуємо до двох жанрових різновидів літературної казки: літературного переказу, коли першотвір модифікується переважно стилістично, при цьому зберігаються зміст та внутрішня форма («Васик-Телесик», «Солом'яний бичок», «Злидні», «Лисичка, Котик і Півник», «Микита Кожум'яка», «Лісовий цар Ох», «Пан Коцький») та власне авторської казки з оригінальною сюжетно-образною системою («Напровесні», «Бабусина пригода», «Ведмідь у гостях у Бабусі», «Бабуся в гостях у Ведмедя»). Дослідження як жанру казки, так і її елементів у творчості українських письменників видається одним із перспективних напрямів досліджень.

Література

1. Радішевський Р.П. «І в казці дійсність відіб'ю» // Олесь О. Драматичні казки / упоряд., авт. вступ. т.. та приміт. Р. Радішевський. Київ: Мистецтво, 1990. С. 5–14.
2. Олесь О. Драматичні казки / упоряд., авт. вступ. т.. та приміт. Р. Радішевський. Київ: Мистецтво, 1990. 232 с.
3. Олесь О. Пан Коцький. Харків: Прапор, 1997. 24 с.
4. Олесь О. Твори: в 2 т. Київ: Дніпро, 1990. Т.2. Драматичні твори. Проза. Переклади. / упоряд. та авт. приміток Р.П. Радішевський. 683 с.
5. Українські народні казки, вибрані для дітей / упоряд. Б. Грінченко; передм., атрибуція текстів та комент. О.Ю. Бріціної. Київ: Либідь, 1994. 184 с.
6. Ярмиш Ю. У світлі казки: літературно-критичний нарис. Київ: Радянський письменник, 1975. 144 с.

References

1. Radyshevskiy R.P. «I v kaztsi diisnist vidibiu» // Oles O. Dramatychni kazky / uporiad., avt. vstup. t.. ta prymit. R. Radyshevskiy. Kyiv: Mystetstvo, 1990. S. 5–14.
2. Oles O. Dramatychni kazky / uporiad., avt. vstup. t.. ta prymit. R. Radyshevskiy. Kyiv: Mystetstvo, 1990. 232 s.
3. Oles O. Pan Kotskiyi. Kharkiv: Prapor, 1997. 24 s.
4. Oles O. Tvory: v 2 t. Kyiv: Dnipro, 1990. T.2. Dramatychni tvory. Proza. Pereklady. / uporiad. ta avt. prymitok R.P. Radyshevskiy. 683 s.
5. Ukrainski narodni kazky, vybrani dlia ditei / uporiad. B. Hrinchenko; peredm., atrybutsiia tekstiv ta koment. O.Iu. Britsynoi. Kyiv: Lybid, 1994. 184 s.
6. Yarmysh Yu. U svitli kazky: literaturno-krytychnyi narys. Kyiv: Radianskiy pysmennyk, 1975. 144 s.

АНОТАЦІЯ

У статті аналізуються особливості функціонування в авторських драматичних текстах елементів поезики, запозичених із арсеналу

фольклорного жанру (казки). Проведене дослідження засвідчує, що в процесі поетичного освоєння фольклорних багатств письменник вдавався до таких процесів: інсценізація фольклорного жанру (казки); обробка народнопоетичних мотивів; ускладнення одномотивних фольклорних сюжетів через уведення нових персонажів і додаткових мотивів.

Проведено розгляд творів, які містять упізнаваний фольклорний знак, що демонструє їхню генетичну залежність від фольклорних прототекстів. О. Олесь драматизував народноепічний наратив, інтерпретуючи сюжети народної казки чи подаючи їх авторські версії. Письменник продемонстрував численні форми і способи рецепції та переосмислення творів народного епосу: перенесення до своїх п'єс готових сюжетів і образів, творче переосмислення їх, підпорядкування своєму індивідуальному задумові й стилеві.

Ключові слова: фольклорна казка, літературна казка, драматургія, поетика, інтерпретація.